

FRAZEOLOGIZMLAR ISHTIROK ETGAN ILOVA KONSTRUKSIYALARNING STRUKTURAVIY KO'RINISHLARI

A.A. Колесников ¹, M.A.Kuchiyev ²*Annotatsiya:*

Mazkur maqolada frazeologizmlar ishtirok etgan ilova konstruksiyalarning strukturaviy ko'rinishlari o'rganiladi. Unda ilova konstruksiya sintaktik-stilistik hodisa sifatida tahlil qilinib, ularning sodda va murakkab strukturaviy turlari, leksik-grammatik xususiyatlari, badiiy matndagi stilistik funksiyalari ochib beriladi. Ilovali elementlarning mazmunni boyitish, aniqlashtirish, to'ldirishdagi roli, shuningdek, ijobiy va salbiy ma'no ifodalanishidagi imkoniyatlari misollar asosida ko'rsatiladi. Tadqiqot davomida taniqli tilshunoslarning ilmiy qarashlariga tayanilgan va frazeologizmlarning ilova konstruksiyadagi o'rni va ahamiyati har tomonlama yoritilgan. Mazkur maqola ilova konstruksiyalarini o'rganishda yangi ilmiy yondashuvlar hamda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, ilova konstruksiya, sintaksis, stilistika, strukturaviy ko'rinish, ilovali element, badiiy matn.

Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslik sohasida ilova konstruksiyalarning lisoniy mohiyati, ularning badiiy matnda ifodalanishi bilan bog'liq struktur- xususiyatlar va ularning tuzilishini aniqlash muammosi ko'pgina ilmiy izlanishlarning tadqiqot obyekti sifatida bugungi kunning dolzarb mavzularidan biri bo'lib qolmoqda. Ilova konstruksiya sintaktik-stilistik hodisa sifatida juda ko'plab tillarda ilmiy izlanishlar doirasida murakkab sintaktik butunlikning strukturaviy guruhlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Murakkab sintaktik butunlik, bu- matnning bir ko'rinishidir. Hozirgi zamon nemis tili grammatik qurilishi sohasida bugungi kungacha juda ko'plab diqqatga sazovor bo'lgan ilmiy ishlar olib borilgan bo'lsa ham, uning ayrim tomonlari hali yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababli, biz ushbu maqolada frazeologizmlar ishtirok etgan ilova konstruksiyalarning strukturaviy ko'rinishlari haqida so'z yuritamiz.

Taniqli tilshunos olim B.T.Tursunov "Gapning ilovali elementlari, ya'ni frazeologizmlardan tashkil topgan ilovali elementlar murakkab gap sintaksisning eng harakatchan struktural turlaridan biri bo'lib, u biz o'rgangan badiiy matnlar doirasida ma'lum darajada keng yoyilishi bilangina emas, balki turli xil strukturaviy shakllanishga ega bo'lishligi bilan, shuningdek, har xil ma'noviy vazifalarni, rang-barang stilistik funksiyalarni bajarib kelishi bilan alohida ta'kidlanishi lozim" [Турсунов Б.Т. 1993]– deb ta'kidlab o'tadi.

Ta'kidlash kerakki, frazeologizmlardan tashkil topgan ilovali elementlarning strukturaviy tuzilishi va grammatik ifodalanishi turli-tumandir. Ular ma'lum bo'lakka yoki butun gapga nisbatan yolg'iz yoki kengaygan shakllarda birikib kelishi mumkin. Ilovali elementlar strukturaviy tuzilishi ikki yoki undan ortiq komponentlardan iborat bo'lib, bir vaqtning o'zida turli xil leksik-grammatik vositalar yordamida kengaytirilishi mumkin.

Pech mit dem Wetter. Es hat in Strömen geregnet und die Spiele haben immer wieder unterbrochen werden müssen [Bredel 1981:298].

Aytish joizki, ilovali elementlar har doimgidek ma'lum bo'laklarning mazmunini konkretlashtirish, to'ldirish, aniqlash bilan birga sodir bo'layotgan voqea va hodisalar to'g'risida ma'lumot ham beradi. Yuqoridagi misolda namoyish etilgan ilovali elementlarning ma'no xususiyatlari yordamida asar qahramonlarining ichki dunyosi, go'zalliklari, xatti-harakatlari tasvirlanmoqda va ochib berilmoqda.

Tilshunos olim J.E.Potapova o'zining ilmiy tezislarda "obrazli so'z va ifodalar shaklida ifodalanib keluvchi ilovali elementlarning ma'no xususiyatlari doimo ijobiy xarakterga ega bo'lavermaydi, aksincha, salbiy xislatlarni ifodalab kelish uchun ham xizmat qilishi mumkin" [Потанова Ж.Е. 1982] – deb ta'kidlab o'tadi.

1.Margarete sah vor sich den Dumpfen. Wichtigen Volkmar, die nackte brutale Gier seines Gesichts [Feuchtwanger 1954:130].

2.Die Kirche betrachtete ihre Ehe als Konkubiant. Ihren Sohn und Kronprinzen Meinhard als Bastard [Feuchtwanger 1954:186].

Mazkur misollarda ifodalangan ilovali elementlarning ma'no xususiyatlari yordamida salbiy xarakterga ega bo'lgan xususiyatlar tasvirlanadi. Dastlabki misolda Margaretaning oldida Volkmarning go'shtdor, dag'al, ochko'z yuzi namoyon bo'lsa; keyingi misolda esa, uning nikohsiz tug'ilgan o'g'li va shahzoda Maynhard to'g'risida gap boradi.

¹ Колесников Алексей Анатольевич, доцент кафедры иностранных языков НИУ «БелГУ», к. филол. н., доцент; (Белгород, Россия)

² M.A.Kuchiyev, SamDCHTI ikkinchi chet tillar, kafedras katta o'qituvchisi (PhD)

O'z navbatida, bu yerda tahlil ostiga olingan misollar frazeologizmlar orqali ifodalangan ilovali elementlar tomonidan bajarib kelinayotgan stilistik funksiyalarning nihoyatda xilma-xiligini alohida ta'kidlamogda.

Ilova konstruksiya tarkibidagi ilovali elementlar o'xshatish vositasida ifodalanadi. Bunda ilovali elementlarga xos bo'lgan stilistik funksiya ayrim bo'laklarning ma'no xususiyatlarini, ya'ni ilovali elementlarning ma'no xususiyatlariga qiyos qilish orqali sodir bo'ladi.

In seiner eigenen Reihe, neben der großen Frau ging ein viel kleiner Mensch. Trotz Wärme im Pullover, einem Flußschiffer ähnlich [Seghers 1963:542].

Ba'zan ilovali elementlarni ma'lum bo'lakka nisbatan boshqarib kelayotgan stilistik funksiyalari kengayishi mumkin.

Shu o'rinda taniqli olim Y.A.Ivanchikovaning quyidagi fikrlarini keltirish lozim deb hisoblaymiz: "fazeologizmlar orqali ifodalangan ilovali elementlar o'zlariga xos ohangga, to'xtamga, mantiqiy urg'uga va semantik vazifalarga ega bo'ladi. Ularga xos bo'lgan mantiqiy ajratish ohangda ham o'z ifodasini topadi: ilovali elementlar ma'lum gap bo'laklaridan farqlanuvchi ohang bilan talaffuz qilinadi" [Иванчикова Е.А. 1969] – deb ta'riflaydi. Ilovali elementlar ma'lum bo'lakka nisbatan qo'shimcha ma'no bildirib, uning mazmunini konkretlashtiradi, to'ldiradi, izohlaydi, aniqlaydi. Ba'zida ilovali elementlarning qo'shimcha ma'nosi umumlashtiruvchi xarakterga ham ega bo'lishi mumkin: ilovali elementlar ma'lum bo'lakdan vergul, ba'zida nuqtali vergul yoki ikki nuqta bilan ajratiladi. Ilovali elementlar bilan ma'lum bo'laklar bir-birlariga nisbatan turli xil sintaktik munosabatda bo'lishadi. Buning natijasida ilovali elementlarning ko'pchiligi ma'lum bo'laklarning mazmuni bilan aloqada bo'lsa, ayrimlari to'g'ridan-to'g'ri gapning mazmuni bilan o'zaro munosabatda bo'lishadi.

Yuqoridagi fikr-mulohozalarni ma'qullagan holda taniqli tilshunos Yu.S.Moraru ilova konstruksiyalarni struktur jihatdan guruhlariga ajratishda, ilovadagi asosiy gapning strukturasini hisobga olish muhim deb hisoblaydi. U "sodda strukturali ilova konstruksiyani tashkil etuvchi komponentlarning soni asosiy gapda ham, ilova qismida ham teng bo'lishi kerak, ya'ni bitta gap yoki sintagmadan oshmasligi lozim. Demak, murakkab strukturali ilova konstruksiyalarni tashkil etuvchi komponentlar, ilovali elementda ham, asosiy ifoda tarkibida ham ikkitadan kam bo'lmasligi shart" [Mopapy Ю.С. 1982] – degan fikrni ilgari suradi.

Umuman olganda, frazeologizmlar ishtirok etgan ilova konstruksiya tarkibidagi ilovali elementlar soni bittani tashkil etsa, bunday konstruksiya sodda strukturali ilova konstruksiya deb yuritiladi. Ilova konstruksiyalarni tashkil etadigan ilovali elementlar ikki yoki undan ortiq bo'lishi kuzatiladi, bunday konstruksiyalar murakkab strukturali ilova konstruksiyalar hisoblanadi. Fazeologizmlardan tashkil topgan bunday ilovali elementlar asosiy ifoda tarkibidagi ma'lum gap bo'laklarining ma'nosini to'ldirish, aniqlashtirish uchun qo'shimcha ma'noni kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. KUCHIYEV M. (2024). F AZEOLOGIZMLA QO'LLANGAN SODDA STRUKTURALI ILOVA KONSTRUKSIYALA. *News of the NUUz*, 1(1.7. 1), 283-285.
- [2]. Kuchiyev M.A. (2023, December). FRAZEOLOGIZMLAR MURAKKAB ILOVALI QURILMA HOSIL QILUVCHI KOMPONENT SIFATIDA. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 198-201).
- [3]. Kuchiyev M. A. Of Appendix Constructions with Phraseologisms. *Miasto Przyszłości*, 45, 78-81.
- [4]. Кучиев, М. (2022). Fazeologiyaning tilshunoslikda o'rganilishi. *Современные лингвистические исследования: зарубежный опыт, перспективные исследования и инновационные методы преподавания языков*, (1), 119-121.
- [5]. Иванчикова Е.А. Лексический повтор как экспрессивный приём синтаксического распространения // Мысли о современном русском языке. – Москва, 1969. – С. 127.
- [6]. Морару Ю.С. О некоторых типах присоединительных конструкций (на материале современного испанского языка) // Грамматические и лексические исследования по романским и германским языкам. – Кишинев, Штиинца, 1982. – С. 106-114.
- [7]. Потапова Ж.Е. Стилистические функции многофокусной повторной номинации в конструкции обособленного приложения. – Харьков: Вестник Харьковского государственного университета, 1982, № 231, – С. 69.
- [8]. Турсунов Б.Т. Присоединение как особый тип синтаксической связи: Дисс... д-ра. филол. наук. – Санкт-Петербург, 1993 – С. 142-143.